

TEMURIYLAR DAVRIDA ILM FAN VA MADANIYATDA ERISHILGAN YUTUQLAR

Abdurashidov Anvar Abdurashidovich

Termiz davlat pedagogika instituti

Tarix va uni o'qitish metodikasi kafedrası o'qituvchisi,

Shopo'latova Farangiz Matkarimovna

Termiz davlat pedagogika instituti 2-kurs talabasi

E-mail: shaxboz.shohbaxt@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola Temuriylar davlatiga asos solishi, davlatda yurutgan siyosati, yurt obodligi va osoyishtaligi yo'lida qilgan ishlari ilmiy manbalar asosida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Zahriddin Muhammad Bobur, tarixiy asarlar nomi, me'moriy obidalar.

KIRISH

Amir Temur siyosiy hokimiyat tepasiga XVI asr o'rtalarida keladi. Bu davrda Chingizxon avlodi Tug'luq Temur Movarounnahrda bir necha bor yurish qiladi. Amir Temur Tug'luq Temur xizmatiga o'tib dorug'a unvonini oladi. Kesh viloyati hokimi mansabiga ega bo'ladi. 1360-yil Tug'luq Temur Movaunnahr erlarini siyosiyatdan ancha uzoq bo'lgan, tajribasiz o'g'li Ilyosxo'jaga topshiradi va o'zi Mo'g'ulistonga ketadi. Bu orada Amir Temur va Ilyosxo'ja o'rtasida kelishmovchiliklar tug'iladi. Amir Temur Balx viloyati hokimi bo'lgan Amir Qozog'onning nabirasi Amir Husayn bilan ittifoq tuzadi. 1363-yil Tug'luq Temur vafoti Amir Temur uchun Movarounnahr taxtini egallashga imkon tug'iladi. Ittifoqdoshlar o'rtasida nizolar chuqurlashib, Amir

Temur va Husayn Bayqaro 1366-1370 yillarda bir necha bor janglar bo‘lib o‘tadi. Amir Temur jangda Amir Husaynni mag‘lub etib 1370-yilda Temuriylar davlatiga asos solidi. Temuriylar davlati 1370-yildan 1506-1507 yillar so‘ngi hukmdor Baddizamonning hukumronligigacha bo‘lgan davrda davom etdi. Temuriylar davlatiga hududiga hozirgi kun bilan taqqoslasak, dunyo xaritasida mavjud 37 ta davlat kirgan bo‘lib, Gruziya, Ozarbayjon, Iroq, Eron, Turkmaniston, Avg‘oniston, Pokiston, Qozog‘iston, Qirg‘iziston, O‘zbekiston va boshqa hududlar Temuriylar saltanati tarkibiga kirgan. Maydoni (1370-1405) 17 00 000 km² bo‘lgan.

Amir Temur 1370-yil Mo‘g‘ul xoni Amir Qozog‘onning qizi Saroymulk xonimga uyulanadi va unga “ko‘ragon” ya’ni “xonning kuyovi” unvonini oladi.

Temur islom dinining su‘niylik diniga e‘tiqod qilgan bo‘lib, u Naqishbandiya tasavvufining Hanafiy mazhabiga mansub bo‘lganligi haqida ma’lumotlar bor. Uning diniy maslahatchisi olim Abdujabbor Xorazmiy edi.

USULLAR

Мақолада умумий қабул қилинган методлар-холислик, тарихий таҳлил, қиёсий-мантиқий таҳлил, хронологик кетма-кетлик тамойиллари асосида Бухоро амирлигининг Бойсун, Денов ва Шеробод бекликларида таълим тизимида (XVIII аср ўрталари XX аср бошлари) рўй берган тарихий жараёнларни илмий манбалар асосида ёритиб беришдан иборат.

NATIJALAR

Temuriylar davrida ilm-fanga alohida e‘tibor berilgani uchun, har bir hukmdor ham di‘niy, ham dunyoviy bilimga ega bo‘lishi kerak edi. Temuriylar davridagi ilm-fan bugungi kun tarixchi olimlari Markaziy Osiyodagi ikkinchi uyg‘onish davri bilan bog‘lanmoqda. Bu davrda juda ko‘plab sohalar shaharsozlik, me‘morchilik, xattotlik, adabiyot, musiqa, ba‘diy san‘at kabi sohalar nihoyatda rivojlangan. Amir Temur Chingizxon bosqini paytida vayronaga aylangan Samarqand, Buxoro, Termiz, Marv, Bonokat (Shohruhiya) kabi shaharlarda madrasalar, istehkomlar, karvonsaroylar,

masjidlar va boshqa ko‘plab binolar qurdirdi. Amir Temur Kesh shahriga alohida e’tibor bergan. Bu shaharga “Qubbat ul-ilm va ladab” (Ilim va adabning gunbazi) deb yuritadi. Samarqand mamlakat poytaxtiga aylantirilgach unda Isfahon, Nasaf, Kesh, me’moriy binolar quriladi, saroylar (Bo‘ston saroy, Ko‘ksaroy) masjid va maqbara va xonaqohlar qurilgan. 1403-1404 yillarda Samarqandda bo‘lgan Ispan elchisi Klavixo Oqsaroy qurilishiga e’tibor qaratib u 20 yil oldi qurilishi boshlanganligi va qurilishi davom etayotgan edi deb o‘zining “Samarqandga sayohat” kundaligida yozadi. Klavixoning aytishicha:” Amir Temur hunarli kishilarni shaharga yig‘gan bo‘lib hech bir hunarli kishini shahardan ketishiga yo‘l qo‘ymagan va ular uchun kerakli shart-sharoitlar yaratib bergan” deb aytib o‘tgan. Bundan tashqari Damashqning eng mohir to‘quvchilari, Xalabning paxta yigiruvchilari, Turkiya va Gurjistonlik zargarlar, Hindistonlik mashhur me’mor va olimlarni olib kelib bir joyga ya’ni poytaxt Samarqandga yig‘adi. Bularning barchasi Amir Temurning ilm-fanga yuqori e’tibor berganini va olimlar, ziyolilarni hurmat qilganidan dalolat beradi. Shaharda turli mazhab va dinlardagi kishilar yashagan. Amir Temurning obodonchilik faoliyati an’anaga aylanib uning avlodlari ham buni davom ettirgan.

MUNOZARA

Temuriy shahzodalar, amirlar, vazirlar, viloyat va ulus hokimlari hatto ayrim malikalar o‘z shaxsiy mablag‘ining kata qismini masjid, madrasa, xonagoh, shifoxonalar, hammom, rabot-u, karvonsaroylar, mudaris-u, talabalarga maosh sifatida berganlar. XVI-XVI asrlarda Samarqand, Hirot, Buxoro va G‘ijduvon kabi bosh sharlarda Amir Temur davrida urf bo‘lgan an’analar davom etirilib olim-u, muhandislar, shoirlar, bastakorlar, binokorlar, naqqoshlar va musavvirlar guruhi faoliyat yuritgan. Mirzo Ulug‘bek Samarqand va Buxoroni ilm-fan va ma’rifat dargohiga aylantirishga harakat qilgan. Uning farmoni bilan Buxoro (1417) Samarqand (1417-1420) va Gijduvon (1433) madrasalari barpo etilgan. Shuningdek, Buxoro madrasasiga “Bilim olish har bir musulmon ayol va erkakning burchidir” deb peshtoqiga bitilgan edi. Ular quron, hadis , tafsir, fiqh (din va shariat qonun qoidalari),

riyoziyot ilmi aruz (poetika) jo'g'rofiya (geografiya) handasa (geometriya) arab tili va uning morfologiyasi kabi dunyoviy ilmlar ham o'qitilgan. Bu davrda Samarqandda Ulug'bek madrasasidan tashqari Xonim, Feruzshoh, Shohmalik, Xo'jabek, Mirobduvali va Qutbiddin Sadr nomli madrasalar bo'lib ulardan o'z davrining ilmiy taliblar tahsil olgan. XVI asrda Movavunahr va Xurosonda tarixnafislik ham rivoj topgan bo'lib, Hofizu Abru, Abdurazzoq Samarqandiy, Mirxond, Xondamir, Isfizoriy, Davlatshoh va boshqa ko'pgina tarixchilar Samarqand va Hirotda yashab ijod qilgan. Bu davrda badiiy adabiyotda Abdurahmon Jomiy hamda Alisher Navoiy xizmati katta. Bu davrdagi zamonasining etuk shoirlari Durbekning "yusuf va Zulayho", Atoiyning "Devoni", Lutfiy "Gul va Navro'z" va boshqalar. Mirzo Ulug'bek davlat arbobi bo'lishidan tashqari u 1018 ta yulduzni joylashuvini aniqlagan, tarixga bag'ishlab "Tarixi arba-ulus" asari, musiqaga bag'ishlagan 5 ta risola yozgan. Shuni alohida takidlash joizki Temuriylar davrida Samarqandda 25 mingdan ko'p noyob kitoblar va yodgorliklar bo'lgan. Ularni ichida Hindistondan keltirilgan "Chirog'i olam" yoki "Buyuk Amir Temur yoquti" deb ataluvchi yoqut ham bo'lgan. Amir Temurni va Mirzo Ulug'bekni va Shoxruh Mirzolarning ismlari yozilgan. Bu yoqut hozirda Buyuk Britaniyadagi muzeyining Hindiston saroyi qismi ekspanat hisobida turadi. Bu haqida Ozod Mo'minning "Buyuk Temur yoquti" asarida ma'lumot berilgan.

Temuriylar davrida yozilgan ya'na bir mashhur asar bu Zahriddin Boburning "Boburnoma" asari ham ham shu davrga oid ilm-fan, iqtisodiyot, siyosat haqida ham ko'plab ma'lumotlar beradi. Temuriylar saltanati 2 qismdan iborat bo'lib Temuriylar imperiyasi 1370-1507, Boburiylar imperiyasi 1526-1858 yillarni o'z ichiga oladi. Mirzo Ulug'bek davrida qurilgan eng mashhur madrasadan biri bu 1420-1429 yillar qurilgan Ulug'bek rasatxonasi uning aylanasini 47 metr, balandligi 31 metr bo'lgan rasatxona etagida Amir Temur an'anasiga ko'ra 2 ta bo'g ham qurilgan. Bog' Maydon va Chinnixona nomi bilan atalgan. Chinnixona bog'idagi imorat biri toshdan ikkinchisi chinnidan qurilgan. Bu chinnilar 1422-yil Xitoydan keltirilgan bu esa o'z navbatida savdo-sotiq ham yuqori darajada bo'lganligini ko'rsatadi.

XUIOSA

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki Amir Temur va uning vorislari Shohrux , Mirzo Ulug‘bek, Husayn Bayqaro, Zahridin Muhhammad Bobur davrida ham ilm-fan va madaniyat rivojlandi. Temuriylar davlatini chinakkam markazlashgan davlat, chunki davlat uluslarga bo‘lingani bilan ular doimiy markazga bo‘ysunib kerakli qo‘shin va o‘lpon to‘lab turgan. Ilm-fan va madaniyat gullab yashnagan. Shoirlar, ulamolar, me‘morlar, haykaltaroshlar, muhandislar, hunarmandlarni mamlakat hududidan chiqib ketishiga yo‘l qo‘ymagan va ularga qulay shart-sharoit yaratib bergab.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mo‘minov Ibrox,im. Amir Temurning O‘rta Osiyo tarixida tutgan o‘rni va roli. T., “Fan”. 1968-yil. 51 bet.
2. Ivanin M. Ikki buyuk sarkarda: Chingizxon va Amir Temur. T., “Fan”. 1994 yil.
3. B.A. Ahmedov. Sohibqiron Temur (o‘zbek, rus va ingliz tillarida). T. 1996-y.
4. Ozod Mo‘minov “Buyuk Amir Temur yoquti”. Toshkent “O‘zbekiston” nashriyoti. 2017-yil, 98 bet.